

TEKKE EDEBİYATI

veya mahlaslarını verirler. Tekke edebiyatında terkibend, terciibend, müstezad, kıta, tuyuğ, nazım, beyit, muhammes, müseddes, müsemmen, muşşer gibi divan edebiyatından alınmış nazım şekilleriyle de şiirler yazılmıştır.

Dil ve Anlatım. Tekke şiirinde divan şiirinin sanatlı ve ağır dili kullanılmadığı gibi halk şairlerinin mahallî diline de yer verilmemiştir. Tekke edebiyatına dair eserlerde başta tasavvuf terimleri olmak üzere çeşitli atasözleri ve deyimlere, mahallî kelimelere rastlanır ve genellikle telkin edici bir üslûp kullanılır. Bu edebiyatın dili bazan halk edebiyatına, bazan divan edebiyatına yaklaşmaktadır. Şairler Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerden örnekler de verir. Dede Ömer Rüşenî gibi divan şiiri geleneğinden ayrılıp tasavvuf yoluna girmekle birlikte bu gelenekten bütünüyle uzaklaşmayan şairler yanında Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi ve Sun'ullah Gaybî gibi anlaşılması güç tasavvufî konuları sade bir Türkçe ile ifade eden şairler de vardır. Tekke edebiyatı bünyesinde divan edebiyatını, âşık ve halk edebiyatlarını benimsemiş şairler bulunduğundan bu edebiyatın vezin, nazım şekilleri ve mecaz, teşbih, istiare gibi sanatlar bakımından kendine özgü bir alanı yoktur (Kurnaz, *İlmî Araştırmalar*, sy. 10 [2000], s. 165-168). Mutasavvıf şairler şiiri tecellî-i ilâhî olarak görmüş ve kendilerine özgü sembolik bir dil geliştirmiştir. Tekke şairleri öğüt vermeye başlamadan önce dikkat çekmek için çeşitli hitap unsurları da kullanmıştır. Ahmed Yesevî, Yûnus Emre ve Pîr Sultan bu hitap tarzına sıkça başvurmuştur. Tekke edebiyatında kullanılan bir başka tarz doğrudan anlatımdır. Bu edebiyatın mensupları anlatacakları konuyla ilgili çeşitli sorular sorar ve bunları yine kendileri cevaplandırır. Yûnus Emre, Âşık Yûnus, Kaygusuz Abdal, Niyâzî-i Mısırî gibi mutasavvıflar sorulu-cevaplı yöneme başvuran şairlerdendir. Tekke edebiyatında devriye, menâkıbnâme, velâyetnâme, gazavatnâme türü eserlerde tahkiye üslûbu kullanılırken tabiat, evren, âhîret, cennet, cehen-

nem gibi konularda tasvir yoluna başvurulmuştur. Öte yandan tekke şiirinde edebî sanatlar da kullanılmış, ancak hiçbir zaman tasannua düşülmemiştir. Mutasavvıf şairlerin şiirleri mecaz, teşbih ve istiarelerle doludur. Başta âyet ve hadisler olmak üzere çeşitli kıssalara ve olaylara telmihler yapılmıştır. Bu arada tekrar ve ihtibaslarla da yer verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Latîfî, *Tezkiretû's-şu'arâ ve tabsiratü'n-nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım), Ankara 2000, s. 119, 121-122; *Sunullâh-i Gaybî Divânı* (haz. Bilal Kemikli), İstanbul 2000, s. 79-94; Mustafa Safâî Efendi, *Tezkire* (haz. Pervin Çapan), Ankara 2005, s. 464; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919), Ankara 1984, s. 341-357, ayrıca bk. tür.yer.; Sadettin Nûzhet [Er-gün], *Bektaşî Şairleri*, İstanbul 1930; İsmail Habîp [Sevük], *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1942, s. 222-232; Abdülbâki Gölpinarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, İstanbul 1963; a.mlf., "Halk Edebiyatımızda Zümre Edebiyatları", *TDL*, XIX/205-210 (1969), s. 357-423; Hikmet Dizdaroğlu, *Halk Şiirinde Türler*, Ankara 1969, s. 61, 85; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1971, I, 42-45, 92-97, 126, 216, 276-281, 285; Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divânı I: İnceleme*, Ankara 1990, s. 47-73; a.mlf. – Cemâl Kurnaz, *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Ankara 2001; a.mlf., *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara 1997, s. 19-22; a.mlf., "Bütün Şairler Büyük Tek Bir Şiiri Oluşturmak İçin Faaliyet Göstermişlerdir", *İlmî Araştırmalar*, sy. 10, İstanbul 2000, s. 165-168; Ali Canip Yöntem, "Divan Edebiyatının Bir Cephesi", *Hayat*, nr. 6, 6 Kânunusâni 1927, s. 103-104'ten naklen, *Prof. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri* (haz. Ahmet Sevgi – Mustafa Özcan), İstanbul 1996, s. 9; Ahmet Talât Onay, *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1996, s. 218-219, 225, 246, 249; a.mlf., *Türk Şiirlerinin Vezni* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1996, s. 52; Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanı*, Ankara 1998, s. XCV-CXII; Mehmet Yardımcı, *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri, Âşık Şiiri, Tekke Şiiri*, Ankara 1998, s. 341-370; Suat Batur, *Açıklamalı-Örneklî Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1998, s. 267-284; Rıza Tevfik'in *Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri* (haz. Abdullah Uçman), Ankara 2001, s. 482; Erman Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Ankara 2002; a.mlf., *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı Metin Tahlilleri*, İstanbul 2010; Ömür Ceylan, "Tasavvufî Edebiyat", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Ankara 2004, IV, 159-

195; Ahmet T. Karamustafa, "Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2005, s. 61-88; Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara 2006; Bahar Akpınar, "Tasavvufî Halk Şiiri", *Türk Edebiyatı Tarihi* (haz. Talât Sait Halman v.dğr.), Ankara 2006, I, 630-660; Azmi Bilgin, "Cumhuriyet Döneminde Saray, Halk ve Tekke Edebiyatı Ayrımı", *Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar II*, İstanbul 2008, s. 40-57; a.mlf., "Osmanlı Şiir Geleneğinde Türk Tasavvuf Şiirinin Yeri", *TDEAD*, XXXI (2004), s. 17-24; a.mlf., "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", *İlmî Araştırmalar*, sy. 1, İstanbul 1995, s. 61-82; a.mlf., "Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, V/10, İstanbul 2007, s. 331-352; a.mlf., "Osmanlılar [Tekke Şiiri]", *DİA*, XXXIII, 559-562; Fatih M. Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*, Ankara 2010, s. 348-353; Bilge Seyidoğlu, "Halk Şiirinde Tasavvuf", *TDEAD*, sy. 2 (1983), s. 134-147; Yakup Şafak, "Tasavvufî Şiirde Mecazi Anlatım", *Yedi İklim*, VIII/59, İstanbul 1995, s. 10-14; Kemal Yavuz, "Edebiyatımızda Gezen Nefesler", *Tarih ve Medeniyet*, sy. 61, İstanbul 1999, s. 40-43.

A. AZMİ BİLGİN

TEKKE MÜSİKİSİ

Türk dinî mûsikisinin
tekkelerde icra edilen kısmı.

Bir mûsiki tarzı olarak ele alınıp gelişmesi daha çok Osmanlı kültür ve medeniyeti çerçevesinde şekillenen Türk dinî mûsikisi cami ve tekke mûsikisi diye iki bölümde incelenmiştir. Son zamanlarda "tasavvuf mûsikisi" olarak da ifade edilen tekke mûsikisi, "cehrî zikir yapan tarikatların zikirleri esnasında daha çok ritme dayalı, bazan bir veya birkaç enstrümanın iştirakiyle ortaya çıkan mûsiki" şeklinde tarif edilebilir. Tekke mûsikisi formları genelde Mevlevî âyini, ilâhî, mersiye, durak, şugul, nefes biçiminde sıralanabilirse de dinî mûsikide cami ve tekke mûsikisi sınıflandırılması çerçevesinde her iki bölümde yer alan formların kesin sınırlarla ayrılmadığını, bazı formlarının iki mûsiki şubesinde de ortak icra edildiğini belirtmek gerekir. Bu durumda her ne kadar tekkedeki ağırlığı daha fazla ise de ayrıca camide icra edilen ilâhî formu başta olmak üzere mevlid, mi'râciyye, na't, kaside, tevşih ve mersiye gibi formlar hem camide hem tekkede kullanılmıştır. Meselâ tekkelerde zikir esnasında zâkirler tarafından okunan zikir ilâhisi veya usul ilâhileriyle zikir dışında topluca okunan cumhur ilâhilerinin yanı sıra camide teravih namazı sırasında okunan ramazan ilâhileri, muharrem ayında hem tekkelerde hem camilerde okunan mersiyeler bu ortak icralardan bazılarıdır.

Bir mevlevî
âyininde
mutrip
heyeti

Tekkelerde her tarikatın kendine mahsus zikir şekli vardır. Belirli gün ve gecelerde yapılan bu zikirler genel anlamda "âyin" denilmekteyse de kelime zamanla Mevlevîyye tarikatına ait zikrin ve bu esnada okunan müzik eserinin özel adı gibi kullanılmaya başlanmıştır. Tekkelerde düzenlenen âyinlerde asıl amaç zikirdir. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde tekrar edilen, "Allah'ı zikrediniz" tavsiyesini uygulama anlayışı içerisinde teşekkül edip gelişen tasavvuf toplantılarındaki zikir meclislerinde bazan beraberce, bazan yalnız okunan eserler bir müzik meclisi oluşturmaktadır. Ancak zikir meclislerinde müzikinin asıl amaç değil zikri yürütmek için kullanılan bir araç olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Mevlevîlik ve Bektaşîlik dışında tarikatlarda zikirler genellikle diz çöküp oturarak, ayakta ve dairevî yürüyüş biçiminde yapılır. Diz çöküp başı sağa sola çevirmek veya diz kapakları yerde olduğu halde doğrulup oturmak suretiyle uygulanan zikre "kuûdî zikir", bu şekilde zikredenlere "kuûdî", ayakta bele kadar eğilip kalkmak, olduğu yerde sağa sola dönmek ve sallanmak suretiyle yapılan zikre "kıyamî zikir", bu şekilde zikredenlere "kıyamî", ayakta kol kola veya el ele tutuşarak sağ ayağını biraz ileri, sol ayağını biraz geri atmak ve sağdan sola doğru bir tempo ile devamlı ilerleyip dönmek suretiyle yapılan zikre "devranî zikir", bu şekilde zikredenlere "devranî" denilir. Tarikatların benimsediği tasavvufî düşünce o tarikatın âyininde, dolayısıyla zikir esnasında icra edilen müzikisinde hissedilir. Meselâ Celvetî âyininde coşkunluktan çok huşûa davet eden tavrı bir Halvetî ve Kâdirî âyininde görülmez. Aynı şekilde Rifâî âyinindeki hareketlilik ve coşkunluğa Nakşibendî âyininde rastlanmaz. Ayrıca aynı tarikatın âyini esnasındaki kuûd, kıyam ve devran zikirlerinde ritim farklıdır. Ağır bir ritimle başlayan zikir giderek hareketlenip coşkunlu biçimde sona erer. Diğer tarikat âyinlerinden farklı bir şekli ve seyri olan Mevlevîyye'de semâ adı verilen zikirde hareketten çok vedce davet eden bir tavrı dikkati çeker. Bektaşîlik'te de diğer âyinlerde görülmeyen tamamen farklı bir âyin tavrı mevcuttur.

Tarikat âyinleri şeyh, zâkirbaşı, meydanacı, reisler tarafından idare edilir ve bu kişilerin uygun gördüğü süre içerisinde devam eder. Âyinler zikre katılanların sesleriyle iştirak ettiği, belirli bir bestesi olan evrâdlarla başlar, ardından zikrin diğer safhalarına geçilir. Dervişler zikir yaparken zâ-

kirler zikrin gidişine ve ritmine uygun biçimde ilâhi okur. Zaman zaman verilen aralarda na't, durak, kaside ve mersiyeleler terennüm edilerek zikre katılanların soluklanmasına imkân hazırlanır. Zikirdeki müzik eserlerini zâkirbaşı idare eder. Zâkirbaşılık çok önemli bir görevdir. Zâkirbaşı olabilmek için birçok ilâhi bestesini hâfızasında saklamak, geniş bir müzik kültürüne, pürüzsüz bir sese, bunların yanında iyi bir idare kabiliyetine sahip olmak gerekir. Zikir esnasında okunacak ilâhilerin hangi tür zikre uygun düşeceğinin tesbit edilmesi, bu eserlerin zikir nitelikleri, ayrıca günün özellikleri göz önüne alınarak seçilmesi zâkirbaşının görevleri arasındadır. Meselâ muharrem ve safer aylarında okunan ilâhilerin Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesini konu alan manzumelerden, rebîülevvel ve rebîülâhîr aylarında çoğunlukla Hz. Peygamber'i öven ve onun niteliklerinden bahseden ilâhilerden seçilmesine özen gösterilir. Eski ilâhi repertuarlarında her hicrî ayda okunmak üzere bestelenmiş ilâhiler mevcuttur. Zikir sırasında okunacak eserlerin makamlarının seçimi de önem taşır. Âyinin akışı içerisinde ritim gittikçe hızlanıp sesler tizleşeceğinden bu özelliklere uygun makamların sıralanması gerekmektedir. Bir tarikat zikri esnasında okunan eserler sadece o tarikata mahsus olmayıp başka bir tarikat zikrinde de okunabilir. Meselâ Halvetî ilâhisi diye bilinen bir eser Kâdirî âyininde de icra edilebilir. Ayrıca tarikatlar arasında sıkı münasebetler vardır. Başka tarikat tekkelerini ziyaret eden şeyhlerin zaman zaman birbirlerinin âyinlerini idare ettikleri kayıtlarda belirtilmektedir.

Tekkelerde yapılan zikirlerde ritme yardımcı olan mazhar, halîle, kudüm, bendir, ney gibi vurmalı sazlarla ney eşlik eder. Ancak muharrem ayındaki zikirlerde saza yer verilmez. Mevlevî âyinlerinde önem verilen ney, kudüm ve rebabın yanı sıra son dönemlerde Türk müzikisi sazlarının hemen hepsi kullanılmıştır. Bektaşî âyinlerinde ise daha çok bağlama ailesi çalınır. Müzikinin bir heyet tarafından icra edilmesi durumunda bağlamaya kabak kemâne, ud, cümbüş gibi sazlar da eşlik edebilir. İslâm dünyasının önemli bir kültür ve sanat merkezi olan İstanbul dinî müzikinin de merkezi olmuş, tekke müzikisinin en güzel örnekleri İstanbul tekkelerinde yetişen veya buralardan feyiz alan bestekâr ve icracılar tarafından ortaya konulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Türk Müzikisi Klasiklerinden İlahiler: Hicri Senenin Her Ayında Okunmaya Mahsus İlahiler (İstanbul Konservatuarı neşriyatı), İstanbul 1933, I-II; Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Müzikisi Antolojisi*, İstanbul 1942-43, I, 9-11, 13-14; II, 403-405; Halil Can, "Dini Müzik", *MM*, sy. 309 (1975), s. 28; sy. 316 (1976), s. 19; Nuri Özcan, "İstanbul Tekkelerinde Müzik", *İstanbul*, sy. 45, İstanbul 2003, s. 75-76; a.mlf., "Devran", *DİA*, IX, 249-250; Ömer Tuğrul İnançer, "Tekke Müzikisi", *DBİst.A*, VII, 240-241. NURİ ÖZCAN

TEKLİF

(التکلیف)

Allah'ın kulumu bir işi yapma veya yapmama hususunda

yükümlü tutması anlamında terim.

Sözlükte "bir şeye düşkün olmak, bir işi güçlüğüne rağmen üstlenmek" anlamındaki **kelef** kökünden türeyen **teklif** "birine yapılması zor bir işi yüklemek" demektir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "klf" md.; Tehânevî, I, 504-505). Kelâmata teklif konusu, Cenâb-ı Hak'ın güç yetiremeyeceği bir şeyle kulumu yükümlü tutmasını (teklif-i mâ lâ yutâk) aklen mümkün olup olmaması bakımından ele alınır. Şer'î hitapla yükümlü tutulan, söz ve davranışlarına şer'î sonuçlar bağlanan âkil ve bâliğ insana **mükellef** denir. Usul âlimleri mükellef için **el-mahkûm aleyh** (hakkında hüküm verilen) tabirini de kullanır. Kişinin teklife ehil sayılabilmesi için kendisine yöneltilen hitabı anlayabilecek ve gereğini yerine getirebilecek güçte bulunması gerekir. Mükellef tutmadaki amaç yükümlülüğün mükellef tarafından imtihan şartları içinde yerine getirilmesidir. Mükellefiyetin şartı kişinin temyiz kudretine sahip olarak bulûğa ermesidir. Dolayısıyla akıl hastaları ile çocuklar mükellef sayılmaz (Zerkeşî, I, 343-352; Zekiyüddin Şa'bân, s. 275-277). Âyet ve hadislerde cinlerin de Allah'a kullukla yükümlü olduğu bildirilmiştir. Meleklerin de görevlerini yerine getirmeleri bağlamında teklife tâbi tutulduğu kabul edilir. Peygamberler her ne kadar gûnahtan korunmuşsa da ismet imtihanı ortadan kaldırmadığı için mükellef statüsü içinde düşünülür (Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, X, 308; Tehânevî, II, 1255). Kulların dinen yapmakla veya kaçınmakla yükümlü buldukları işlere "ef'âl-i mükellefin", bunlarla ilgili hükümlere "ahkâm-ı teklifiyye" denir (Gazzâlî, I, 65-66).

Teklif kavramının yer aldığı çeşitli âyet ve hadislerde Allah Teâlâ'nın kimseye gü-